

ХҒТАР 03.00.20

ПХК (НКВД) ҚҰЖАТТАРЫНДАҒЫ АЛАШ ЗИЯЛЫЛАРЫН ҚУДАЛАУ САЯСАТЫ

Сарсембина Құралай Қуандықызы^{1*}, Илияс Айбар Жағыпарұлы²

¹Тарих ғылымдарының кандидаты, жетекші ғылыми қызметкер, Астана қаласындағы Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының филиалы. Қазақстан, Астана қ. E-mail: kuralai_sk@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-5571-7944>

²ҚР Бас прокуратура қызметкері. Қазақстан, Астана қ. E-mail: 7172639@gmail.com

*Автор–корреспондент

Аңдатпа. Мақалада 1920-1950 жж. саяси қуғын-сүргін қазақ қоғамының ерекшеліктеріне сәйкес әзірленіп, жүргізілгендігі айтылып, тың деректер негізінде кеңестік биліктің Алаш зиялыларын қудалау саясаты дәйектеледі. ПХК тарапынан жазылған «Восточному отделу ОГПУ. Докладная записка» деп аталатын құжатта Қазақстандағы «буржуазиялық-ұлтшыл партияның қалыптасу мәселелері» талданған. Аталған құжаттың «Предреволюционный период и казинтеллигенция»; «Февральская и октябрьская революция и Партия алаш в Казакстане»; «Национальное оформление Казакстана и деятельность националистического элемента»; «Деятельность националистической интеллигенции по земельному вопросу»; «Деятельность националистической интеллигенции на идеологическом фронте. Вузы и средние учебные заведения»; «Литература и печать»; «Эмиграция» деген тараулары және өзге де Алаш зиялыларына қатысты НКВД тарапынан жазылған архив құжаттары бүгін заман талабына сай зерделенеді.

Түйін сөздер: саяси қуғын-сүргін, тоталитаризм, ұлттық сана, отбасы, саясат, мемлекет, руханилық, қуғын-сүргін шаралары, депортация.

МРНТИ 03.00.20

ПОЛИТИКА ПРЕСЛЕДОВАНИЯ АЛАШСКОЙ ИНТЕЛЛИГЕНЦИИ
В ДОКУМЕНТАХ НКВДСарсембина Куралай Куандыковна^{1*}, Илияс Айбар Жағыпарович²

¹Кандидат исторических наук, ведущий научный сотрудник, филиал Института истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова в г. Астана. Казахстан, г. Астана. E-mail: kuralai_sk@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-5571-7944>

²Сотрудник Генеральной прокуратуры РК. Казахстан, г. Астана. E-mail: 7172639@gmail.com

*Автор–корреспондент

Аннотация. В статье отмечается, что политические репрессии 1920-1950 гг. были разработаны и осуществлялись в соответствии с особенностями казахского общества, и на основе новых данных объясняется политика преследования алашской интеллигенции советской власти. Со стороны НКВД написано «Восточному отделу ОГПУ. Документ под названием докладная записка» анализирует «Проблемы формирования буржуазно-националистической партии» в Казахстане. На основе указанных документов: «Предварительный период и казинтеллигенция»; «Февральская и октябрьская революция и Партия Алаш в Казахстане»; «Национальное оформление Казакстана и деятельности национального элемента»; «Деятельность национальной интеллигенции по земельному вопросу»; «Деятельность национальной интеллигенции на идеологическом фронте»; «Вузы и средние учебные заведения»; «Литература и печать»; «Архивные документы, написанные НКВД в отношении глав», «Эмиграция» и других алашских интеллигентов, сегодня изучаются в соответствии с современными требованиями.

Ключевые слова: политическая репрессия, тоталитаризм, национальное самосознание, семья, политика, государство, духовность, репрессивные меры, депортация.

IRSTI03.00.20

THE POLICY OF PERSECUTION OF THE ALASH INTELLIGENTIA IN THE DOCUMENTS OF PCIA

Sarsembina Kuralai Kuandykovna^{1*}, Iliyas Aybar Zhagyparovich²

¹Candidate of historical sciences, leading researcher, the branch of the Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology in Astana. Kazakhstan, Astana. E-mail: kuralai_sk@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-5571-7944>

²Employee of the General Prosecutor's Office of the Republic of Kazakhstan. Kazakhstan, Astana. E-mail: 7172639@gmail.com

*Corresponding author

Abstract. In the article of 1920-1950 it is noted that political repressions were developed and carried out in accordance with the peculiarities of Kazakh society, on the basis of reliable data, the policy of persecution of the Alash intelligentsia of the Soviet government is justified. From the NKVD side it is written "To the Eastern Department of the OGPU. The document entitled "documentary record" analyzes "the problems of the formation of a bourgeois-nationalist party" in Kazakhstan. To the specified document "the preliminary period and the kazintelligence"; The February and October Revolution and the Alash Party in Kazakhstan"; "The national registration of Kazakhstan and the activities of the national element"; "The activities of the national intelligentsia on the land issue; "The activities of the national intelligentsia on the ideological front. Universities and secondary educational institutions"; "Literature and literature"; Archival documents written by the NKVD in relation to the heads of "Emigration" and other Alash intellectuals are being studied today in accordance with modern requirements.

Key words: political repression, totalitarianism, national identity, family, politics, state, spirituality, repressive measures, deportation.

Кіріспе. Қазақстан Республикасы Президенті К.К. Тоқаевтың 2020 ж. 24 қарашасындағы № 456 Жарлығымен саяси қуғын-сүргін құрбандарын толық заңды және саяси тұрғыдан ақтау мақсатында Мемкомиссия құрылғаны жұртшылыққа белгілі. Нәтижесінде Қазақстандағы саяси қуғын-сүргін тақырыбы төңірегінде қол жетімсіз болған архив материалдарына зерттеушілердің қолдары жетіп, көптеген деректер ғылыми айналымға түсе бастады.

Қуғын-сүргіннің адам айтқысыз дәрежеде ауқымды болғаны соншалықты, сол халық басына қасірет үйірген зұлмат пен зобалаң жылдарды тиянақты зерттеу үшін ең кемі ширек ғасыр қажет болар деп пайымдаймыз.

Сол бір қайғылы кезеңнен сыр шертетін құжаттардың көпшілігі әлі күнге дейін толық ашылған жоқ. Құпия құжаттардың аз қана бөлігі қол жетімді.

Бүгінгі күнге дейін біздің қолданған құжаттарымыз теңізге аққан тамшы секілді. Сондықтан да, сол бір кезеңнің құпиясы толыққанды ашылмай отыр.

Бұлай дейтін себебіміз 1920-1950 жж. саяси қуғын-сүргін қазақ халқының ерекшеліктеріне сәйкес әзірленіп, жүргізілген. Халқымыздың шаруашылық қалпы, салт-дәстүр, әдет-ғұрпы, діни сенімі «феодализм қалдығы» деген атаумен белгіленіп, «артта қалушылықпен күрес» өршіп, тіпті өмірдің «мәніне» айналды. Ұлттық рухтың күре тамырына алапат шабуыл жасалды. Адам айтқысыз жауыздық, қайырымсыздық орын алып адам саясаттың құралына айналды.

XX ғасырдың басында бірнеше ғасырларға созылған отаршылық саясатынан титықтаса да, әлеуметтік әділетсіздіктен қалжыраса да қазақ халқының ұлттық рухы биік болды. Сөзімізге дәлел, Алаш (қазақ) рухын көтеру үшін өздерін Алаш деп атаған ұлтын сүйген зиялылардың тарих сахнасына көтерілуі.

Осы тұста халқымыздың басынан өткен тарихи оқиғаларды пайымдағанда қазақ рухының құламай биік болуына себеп болған - қазақтың аналары, қазақтың әйелдері деген көзқарасымызды білдіреміз. Аналардың даналығы, төзімділігі, шыдамдылығы, өжеттігі қазақ сынды ұлтты тәрбиелеуде басты рөл атқарды. Ұлт мінезіндегі жоғары игілік пен мейірімділік

жолында құрбан болуға дайын тұратын ерекшелік ана бойынан берілген қасиет деп те айтуға болады. Сол қасиеттің арқасында тоталитарлық тәртіп салдарынан қазақ даласына қуылып келген түрлі ұлт өкілдеріне қолдарындағы барын беріп, соңғы нанымен бөлісті. Осындай ерлік туғаны болмаса да адам баласының аштан өлуіне бей-жай қарай алмаған жүрегі мейірімге толы әйел-ананың қолынан қана келер еді.

Сондықтан да, қазақ даласы көптеген халықтар үшін екінші ана болды. Қазақ әйелі еврей, поляк, шешен, украин, неміс және т.б. жетім балаларға ана бола білді. Оларды нағыз Отаншыл әрі қайырымды адам ретінде тәрбиелей алды. Бұл дегеніміз өздерін жер анамен байланыстырған қазақ әйелінің биік санасын көрсетеді. Себебі, жер – күллі адамзаттың анасы. Жалпы қазақ халқы өзін табиғаттың баласы секілді тәрбиелеген. Әйелдер ғаламмен үйлесімділікті ерекше сақтауға тырысқан. Сондықтан да, дұрыс ойлап, қалай дұрыс өмір сүру қажеттілігін, баланы қалай тәрбиелеу керектігін тереңнен білген. Нәтижесінде, батырлар, даналар, ақын-жыраулар, Алаш көсемдері дүниеге келді.

Нағыз зиялылардың, яғни ұлтын сүйгендердің бойында ұлттық рух биік болады. Қазақ ұлтының ұлттық рухы тұрғысында пайымдау жасағанда, өзіміздің ұлт зиялыларының осы мәселе тұрғысындағы тұжырымдарына сүйенуіміз шарт. Ахмет Байтұрсынов «Рух ұлы мақсат, ұлы мұрат үстінде керек. Жұрт үшін, көп үшін құрбандыққа шалынуға даяр болған кезінде сезінесің... рух үшін қымбат дүние – жұрт қамы, жұрт ісі» (Байтұрсынов, 2003:114) – деп ұлттық рухтың мазмұнын айқындады. Ал Шәкәрім ғұлама: «Рух деген дінсіз таза ақыл, мінсіздің ісі шын мақұл. Нәпсі дер рухсыз жандарды» – деп ұлттық рухтың мазмұнын мінсіздік проблемасы арқылы ұғындырды. Есті, парасатты, білікті де білімді, бір сөзбен айтқанда, тектілік (бұл жерде азаматтың жеке басының тектілігін айтып отырмыз - автор) келбеті жоғары адамды рухы биік тұлға дейміз. Ұлттық рухымыз тарихымыздағы қазақы келбетпен дәйектеледі. Кеңестік саясат осы қазақы келбетті тарих сахнасына кетіру үшін бар күшін салды.

Саяси, әлеуметтік, экономикалық, мәдени саланың барлығына алапат шабуыл жасалынды. Ұлтын сүйген, қазақы келбеті биік, білімі мен білігін ел пайдасына жұмсаған тұлғаларымыз қуғын-сүргін құрығына бірінші ілікті. Голощекиннің «Кіші қазан» саясатының салдары ел басына алапат ашаршылық әкелді. «Аштан өлгенше соғысып өлейік» (архив деректерінде осындай деректер жиі кездеседі) деп халық халықты қырған саясатқа қарсы көтерілді. Ашаршылықтан қырылған халыққа Алаш зиялылары араша түсті, қолдарынан келгенше аштан қырылған халықты құтқарды. Алаш зиялылары халықпен бірге болды. Оларды халықтан ажырату мүмкін болмады. Осыны түсінген кеңестік саясаткерлер Алаш зиялыларын қазақ қоғамынан ажыратуға тырысты, басқа өңірлерге қызметке жіберді, елге жолатпай жер аударды, ақырында өмірлерін қиды. Қызылдар билігі Алаш зиялыларын халық жадынан қанша ұмыттыруға (есімдерін ататқызбай, оларға қарсы күрестер ұйымдастырып, кітаптарын, еңбектерін жойып. Отбасы мүшелерін қудалап және т.б.) тырысқанымен, халық санасында ұлтын сүйген тұлғалар мәңгі қалды.

Ұлттық рухтың халі саяси элитаның әлеуметтік қызметіне байлаулы. Өйткені, саяси элитасы ұлт мүддесін ойлай, қорғай білген қоғамның даму жолы айқын әрі сапалы болмақ. Негізі ұлтының азаттығы, еркіндігі үшін соңғы демдеріне дейін жанталаса күресіп, тарих төрінде Алаш зиялылары деген атаумен қалған, ұлтын қалтқысыз сүйген зиялыларымыз - тарихымыздағы ерекше құбылыс. Олар қысылтаяң уақытта бастарын бәйгеге тіге жүріп, аз уақыттың ішінде халықтың ұлттық санасын дүр сілкіндірді. Қазақ елінің конституциясын әзірлеп, гимн жазып, ұлтқа керегін жазу үшін, халықпен байланыс орнатып ақылдасу үшін «Қазақ» газетін шығарып, съездер ұйымдастырып, қазақ комитеттерін құрып, елді бүліншіліктен қорғау үшін милиция, әскер жасақтап, ақтар мен қызылдар айқасқан уақытта ұлтының басын қатерге тікпеу үшін, елдің жарқын болашағы үшін ақтармен де тығыз байланыс орнатып, одан кейін қызылдар билігін орнатқаннан кейін кеңес өкіметі жағына өтіп (елге қызмет жасау мақсатында, бойларындағы білігі мен білімін халыққа беріп кету мақсатында) жанталасты. Себебі, басқа амалдары болмады. Алаш зиялыларының халқының жарқын болашағы жолындағы жанпида күресін кеңестер билігі теріс түсіндірді. Себебі, коммунистік партия Алаш зиялыларын халықтан жаттандырып (отчуждение), халық жадынан шығарып тастауды мақсат етті. Өйткені, Алаш зиялыларына деген халықтың құрметі, ықыласы зор еді. Сол себептен де, саяси қуғын-сүргін жылдарында елімізде адам айтып

жеткізе алмас қасірет орнап, жазықсыз құрбандар саны орасан көп болды. Кеңестік билік архивтерге өздеріне тиімді құжаттарды тіркеп, ұлт зиялыларын, тіпті қарапайым адамдарды халыққа «жау» етіп көрсетіп, бірін бірін «сатқан» деген түсінікті қалыптастыруға ұмтылып, кейінгі ұрпақ олардан безініп, ұмытсын деген мақсатты көздеген. Бұл жаңалық емес. Бұл мәселе туралы танымал тарихшы ғалымдарымыз айтып та, жазып та жүр.

Материалдар мен әдістер. ҚР ҰҚК арнайы архивінен 1920-1953 жж. саяси қуғын-сүргінге қатысты деректерді зерделеу барысында ПХК тарапынан жазылған көптеген құжаттарды қарастырдық. «Восточному отделу ОГПУ. Докладная записка» деп аталатын құжатта Қазақстандағы «буржуазиялық-ұлтшыл партияның қалыптасу мәселелері» талданған. Аталған құжаттың «Предреволюционный период и казинтеллигенция»; «Февральская и октябрьская революция» и «Партия Алаш в Казахстане»; «Национальное оформление Казахстана и деятельность националистического элемента»; «Деятельность националистической интеллигенции по земельному вопросу»; «Деятельность националистической интеллигенции на идеологическом фронте. Вузы и средние учебные заведения»; «Литература и печать»; «Эмиграция» деген тараулары және өзге де Алаш зиялыларына қатысты НКВД тарапынан жазылған архив құжаттары негізінде мақала жазылды. Сонымен қатар, мақаланы жазу барысында талдау, сараптау, жүйелеу, салыстыру, индукция, дедукция, және өзге де жалпы ғылыми әдістер пайдаланылды.

Талқылау. Кеңестік арнаулы құзырлы орындар партия «тапсырмасын» орындады. Тіпті, кеңестік арнайы құзырлы органдар «Алаш-Орданы», «қазақ ұлтшылдығын», «панисламизм», «пантүркизм» және т.б. жіліктеп зерттеген.

Себебі, кеңес өкіметі құрылған күннен бастап ұлттық мемлекет құруға деген ниетке қарсы болды. М. Шоқай естеліктерінен үзінді келтірсек: «...1917 жылғы революция ұлттық мемлекет құруымызға мүмкіндік береді деп үміттеніп, сеніп едік. Бұл үмітіміз бен сеніміз ақталмай, алданып қалдық.

...Сол күндері талай қағаз жазылды, талай жоба жасалды. Өзіміздің әлсіздігімізді, қалың елдің жеткілікті дәрежеде ұйымдаспағанын ойлап, өз күшімізге сене алмайтындықтан, тілегімізді айтудан қорқып едік. Сондықтан орыс революцияшыл демократтары басшыларының көмегін пайдалануға мәжбүр екенімізді сездік.

...Орыс революцияшыл демократтары билік басына келгенде сынақтан қатты сүрінді. Олар патша заманында орыстан өзге халықтардың өкілдерін жатырқамағанымен, қолдарына билік тиген кезде оларды шеттетіп, маңайына жолатпай қойды» (Шоқай, 2007: 16-17).

Кеңестік арнайы құзырлы органдар «АЛАШ» істерін қайта-қайда сүзгіден өткізіп отырған. Бұлай дейтін себебіміз, «Алашорда» деп аталатын архивтегі істердің әбден қаралғандықтан тоз-тозы шығып, ескіріп қалған. Демек, өз қылмысын жақсы білетін, әрі оны жасырғысы келген билік ұлттық сананы дүр сілкіндіретін «Алашордадан» өмір бойы (құлағанша) «ығып, сескеніп келген. Қазақ зиялыларының ұлттық мәні, алаш зиялыларының феномені қайта -қайта әр қырынан «сарапталған». Тағы бір ескеретін жайт, кеңестік құжаттар өзінің «саясатының мәнін ашатын» материалдарды жинақтап, сақтауға ерекше басым бергендігі. Бұны қазақтың болмысын, тарихи санасын тереңнен білетін, әрі архив құжаттарын көп зерделеген адам бірден ұғынады.

Кеңестік көзілдірікпен сарапталған құжаттарға азат ел, тәуелсіз сана тұрғысынан қарау керек. Енді кеңестік көзілдірікпен қаралып, кеңестік пиғылмен жазылған архив құжаттарына Алаштық көзқараспен (ақиқат), яғни ұлттық сана биігінен зерделеуге ұмтыламыз.

Қазақ қоғамының саяси, әлеуметтік, экономикалық және мәдени өмірінен, бір сөзбен айтқанда қазақ халқының табиғатынан, ұлттық болмысынан, қалпынан хабарсыз билік өзіне ыңғайлап, өзінің діттеген мақсатына сай сараптамалар жасап, кейінгі ұрпақ кеңестік саясатты, қызылдар билігі тарапынан жүргізілген шараларды «ақтап, мадақтап, жақтап», яғни кеңестік көзілдірікпен қарау үшін жазып кеткен құжаттар өте көп. Мәселен, бір қана құжатқа байыппен үңілгенде көптеген мәселенің беті ашылады. Қысқаша қайырғанда, кеңестік биліктің қылмысы айқын көрінеді. Біліп тұрса да, өздеріне тиімді «сараптамадан» қайтпай, бір жақтылықпен жазғандары, «өзімдікі дұрыс», «өзгеше ойлайтындар» керек емес деген принцип анық та айқын көрінеді.

Зерттеу нәтижелері. ПХК тарапынан жазылған «Новые принципы казахского контрреволюционного национализма» деген құжатта «Прежде чем говорить о новых

принципах казакского к-р национализма, надо будет проанализировать хронологию его прежних принципов» - дей келе, одан әрі қазақ контрреволюциялық ұлтшылдығын төрт кезеңге бөліп қарастырып, әр кезеңнің ерекшелігін, әр кезеңдегі адамдарды жіліктеп қарастырған. Бірінші кезеңге 1916-1920 жж. жатқызады: Орынбордың қазақ далалық өлкесінің мәдени, әкімшілік орталығы болғандығы, Ахмет Байтұрсыновтың жалпы редакциясын басқаруымен «Қазақ» газетінің жарияланғандығы, болашақ Алашордашылардың алғашқы екпінді тобы ұйымдасқандығы жазылып, Ахмета Байтұрсынов, Міржақып Дулатов, Ғ.Бірімжанов, Б.Қаралдин, Т.Шонанов және т.б. зиялылардың тізімдері берілген. Олардың келесідей мақсатты көздегендігі жазылған:

«1. Популяризовать идею буржуазного национализма.

2. Укреплять верноподданнических чувств и веру в русского (царского) оружия. Объявить Николая второго «белым царем» (ак патша), что в религиозном смысле означало-бы святой повелитель.

3. Бороться с вольнодумством, т.е. вести активную борьбу с безбожничеством, с революционным брожением во всех пунктах кочевого (казахского) народонаселения.

4. Обновить мусульманскую религию применительно к новой (военной) обстановке. Организовать духовный семинар в г. Уфе, разъяснить служителям культа стоящие перед ним задачи в деле повсеместного внедрения новой алашордынской идеологии.

5. Иметь свою агентуру во всех областях во всех густо населенных пунктах. Собирать подписчиков на газету «Казах», обеспечить бесплатное ее распространение и организовать массовую чистку и т.д. и т.п.

6. Организовать жертвоприношение в национальный банк.

7. Отменить старые методы преподавания в Медресе и взяться за новое обучение и обязательно по байтұрсуновскому букварю.

8. Вовлечь казахов как можно больше на тыловую работу и этим положить конец революционному повстанчеству.

9. Организовать проследку за неблагонадежными (пробольшевистскими) элементами.

10. Создать свою национальную партию по типу кадетов и войти с ходатайством в государственную думу на счет национальной автономии в рамки российской имперской структуры и т.д.

Этим не исчерпывается хронология националистических принципов оренбургского (1916 г.) периода. Байтұрсуновцы в первом своем воззвании (1916 г.) обещали большую реформу, в смысле демократического преобразования всего казахского быта. Они свою лже-реформу противопоставляли революционному движению казахского народа... (ҚР ҰҚК АА, 305: 21-32), - деп жазылған.

Екінші кезеңде (1920-1928 жж.) «этот период казахской национальной контрреволюции известен следующей групповщиной: 1. мендевичина, 2. сейфуллинщина, 3. садвокасовщина, 4. ходжановщина, 5. рыскуловщина. Учтем, что каждый из них занимал командную высоту...» дей келе, бұрынғы алаш офицерлері туралы айтылады. Алаш орда жойылмай, 5 жеке фракцияға бөлінді деп тұжырым жасалынады. Үшінші кезеңде (1928-1932 жж.) «конфискация казахских полуфеодалов в 1928 году была первым и самым крупным поражением казахских националистов, после памятных боев с большевиками в 1917-1919 годах» деп, алашордашылар көтерілістерді ұйымдастырды деген қорытынды жасалынады; төртінші кезең (1932-1938 жж.) «В 1933 году коллективизация сельского хозяйства в основном прошла. Кулацко-байские бунты подавлены. Организаторы (т.е. прямые участники этих бунктов) в большинстве были разоблачены. Но на командующих высотах оставались старые дельцы – ИСАЕВЫ и КУЛУМБЕТОВЫ...» деп тұжырымдалады. Одан әрі «Рождение новых принципов» деген атаумен қазақ журналистері арасындағы кеңестерге қарсы «әңгімелерге» мән беріледі: "Год тому назад (во время германского наступления на Францию) слабохарактерные интеллигентики открыто восхваляли новорежимную Германию, то с момента вступления гитлеровских войск в нашу территорию, они затаили свои "ду мы" и молча присматривались вокруг..." (ҚР ҰҚК АА, 305: 21-32), - деген мазмұндағы «сараптамалар» жазылған.

«Возникновение националистических формирований» деген анықтамада ұлттық ұйымдардың 1917-1919 жж. құрылғандығы, оның тірегі «буржуазиялық зиялылар, ірі саудагерлер, байлар, молдалар, патша отаршыл аппаратының бұрынғы шенеуіктері» деп

жазылады. Азамат соғысы жылдарында Алашорда Колчак пен Аннековқа жақтасқандығы, кеңестер билігі орнағаннан кейін пантүркішілдер мен Алаш-ордашылар «кеңестік құрылысты ішінен күйрету үшін күрестің жаңа әдістеріне» көшкендігі айтылып, «С этой целью и в интересах сохранения своих антисоветских кадров, лидеры пантюркистов и алаш-орды: РЫСКУЛОВ, ХОДЖАНОВ, НУРМАКОВ, САДВАКАСОВ, ЖУРГЕНЕВ, САРЫМУЛДАЕВ, ДИВЕЕВ, КУЛУМБЕТОВ, ЕСКАРАЕВ, ТОГЖАНОВ, ДЖАНДОСОВ, СУЛТАНБЕКОВ, ЖАМАНМУРУНОВ и другие проникли в Коммунистическую партию, обеспечивая затем внедрение в партию своих соучастников», - деп, одан әрі «Ақжол» газетінің редакторы С. Қожанов газет арқылы алашорда идеяларын кеңінен «насихаттағаны», Қазақстанда кеңестерге қарсы ұйымдарды ұйымдастыру жұмыстарын жүргізгендігі жазылған.

Ал, жер реформаларына жүргізуде наркомзем С. Асфендияров басшылығымен 1920-1927 жж. жер реформасын байшылдық мүддесін нығайту мен жергілікті халық пен Қазақстанда орныққан өзге ұлттар арасындағы ұлттық антоганиз өртің тұтату үшін пайдалануға «ұмтылды» деген сараптама берілген. Осы сәтте сол кезеңде БК(б)П ОК Түрккомиссиясын басқарған Г. Сафаровпен қазақ буржуазиялық-ұлттық ұйымы басшыларының «байланысы орнаған».

1921 жылы Сырдария облысы басшылығында «ходжановтық ұлтшыл ұйым мүшелері» ЕСКАРАЕВ, АРАЛБАЕВ, КУЛЕТОВ, КУЗИБАЕВ, РУСТЕМОВ И БАТЫРБЕКОВ болғандығы, сонымен қатар Жетісу облысында

ДЖАНДОСОВ У., КОШКУНОВ И, ХОДЖАНОВ және басқалаоры ходжановтық кеңестерге қарсы жұмыстарды іс жүзінде жүргізгені, Кеңестер билігін қарулы төңкеріспен құлатуға дайындалғандығы жазылған.

«П. Возникновение и контрреволюционная сущность националистических группировок», - деп жазылған тарауда 1922-1923 жж. ұлттық ұйымдардың жергілікті ұлттық топтарға бөлінгендігі, оларды өзара қауымдасқан жеке – жеке жетекшілер басқарғандығы «тұжырымдалған». Деректерді қаз-қалпында ұсынсақ: «Сонымен, Мәскеуде болған Рысқұлов, сол кезде Орынборда жұмыс істеген Дивеев пен Сарымұлдаев қатысушылары арқылы өздерінің ұлтшыл топтарын біріктіріп, оған көрнекті қазақ ұлтшылдары Арганчаев, Джанзаков және т.б. кірді.

Ходжанов та өз тобын құрды. Құрамында: Есқараев, Кулетов, Жандосов, Кошкунов, Камалов және т. б. болды.

Сонымен бірге олармен бір мезгілде Садвакасов жаңа ұлтшыл тобы құрылады. Құрамында: Садвакасов, Алибеков, ... Кадылбеков және т. б.

Мендешев тобы - Мендешев, Исаев Ураз, Касабулатов, Жангильдин және басқалардан тұрады.

Нұрмаков тобы - Нұрмаков, Сейфуллин, Асылбеков, Сәдуақасов Жанайдар және т. б.

Барлық осы ұлтшыл топтардың басшылары кеңес өкіметін құлату мақсатын көздеді. Негізінен келесі міндеттер төңірегінде контрреволюциялық ұлтшылдық қызмет жүргізді:

а) кеңестік аппаратта байшыл-ұлтшыл элементтерінің ықпалын қамтамасыз ету және халық, байлар-жартылай феодалдар мен мұсылман дінбасылары арасында беделді нығайту;

б) жылдар бойы сақталған қатынастарды сақтау, рулық билікке бағыну, халықтың діни рухын сақтау үшін күрес;

в) жастарды ұлтшылдық рухта тәрбиелеу, буржуазиялық ұлтшылдық идеяларын ояту;

г) коммунистік партия мен комсомолға Алаш-Орда, ұлтшыл және жай ғана антисоветтік элементтерді кеңінен енгізу.

БК(б)П ОК-нің топтық ұлтшылдық қызметті жою жөніндегі іс-шараларына, партиялық және кеңестік басшылықтан бірқатар көрнекті ұлтшылдарды алып тастауға және Қазақстаннан Қожанов, Нұрмаков және Сәдуақасов Смағұлды алып тастауға байланысты ұлтшылдар өздерінің бұрынғы ұстанымдарын жоғалтады. (ҚР ҰҚК АА, 305: 25).

«Ш. Біртұтас Қазақ буржуазиялық-ұлтшылдық ұйымының пайда болуы», - деген тарауда - Рысқұлов, Қожанов, Сәдуақасов, Нұрмаков, Мендешев, Исаев және т.б. кеңес өкіметіне қарсы ұлтшыл ұйымдарды біріктіруге күш салғандығы, 1927 жылдың ортасында ұлтшылдар мен троцкистер арасында байланыс орнап, келісім болғандығы, Троцкийдің бастамасымен «Сәдуақасов ұйымының» жетекші мүшелері Сұлтанбеков пен Мұстамбаев Троцкиймен кездесіп, сол жылы Сәдуақасов пен Сұлтанбеков Зиеовьевпен кездескендігі, Троцкий мен

Зиновьев Сәдуақасов пен Сұлтанбековке ұлтшылдар арасында ауызбіршіліктің жоғары болу керектігін нұсқағандығы, Сәдуақасов пен Сұлтанбеков ұлтшыл топтарды кеңестерге қарсы бірінғай ұйым ретінде біріктіруді өздеріне жауапкершілік ретінде алғандығы, нәтижесінде троцкистер мен зиновьевшілдер САФРОНОВ, РОЗНЕР, ТАЙВО, ұлтшылдар – Сәдуақасов пен Мұстамбаевпен біріккендігі, 1927-1928 жж. Орынборда, Қызыл-Ордада және өзге де жерлерде ұлтшыл топтардың аралас жиналыстары өткізіліп, сенімсіз адамдарды шығарып, алауыздықты жойып, ауызбіршілікті нығайту мақсатында шешімдер шығарылғандығы жазылған. Жазылғанда жай қана жазылған емес, әрбір сөйлемде зиялылардың кеңестерге қарсы қызметі «деректермен» түйінделіп, оқыған адам сөзсіз «сенетіндей» деңгейде, яғни адамның санасын улайтындай дәрежеде жазылған. Сонымен, «бірігу процессінің» нәтижесінде ұлтшыл ұйымның жетекші ядросы «қалыптасады», яғни «ұлтшыл күштерді біріктіру бастамасын көтергендер»: Рысқұлов, Қожанов, Нұрмақов және Смағұл Сәдуақасов болып «шыға келеді».

Әрі қарай дерек мазмұнына үңілсек: «Сонымен бір мезгілде ұйым активінің құрамы, негізінен олардың алдындағы ұлтшыл топтардың белсенді қатысушыларынан қалыптасты. Бұл санатқа мыналар жатады: ИСАЕВ Ураз, КУЛУМБЕТОВ, АСФЕНДИАРОВ, ДЖАНДОСОВ Ураз, ЕСКАРАЕВ, ТОХТАБАЕВ Карим, КАРАТЛЕУОВ, БУКЕЙХАНОВ, АСЫЛБЕКОВ, БАЙДАВЛЕТОВ, ТОХТАБАЕВ Иса, ЖУРГЕНЕВ, КЕНЖИН, САРЫМУЛЛАЕВ, КОШАНБАЕВ, СЕЙФУЛЛИН, ТОГЖАНОВ, КУЛЕТОВ, СУЛТАНБЕКОВ, МУСТАМБАЕВ, ЗАБИРОВ, ЛЕКЕРОВ, МОЛДАЖАНОВ, ЖАМАНМУРУНОВ, МЕНДЕШЕВ, ДОСОВ, КУРАМЫСОВ, АЛИБЕКОВ және басқа да көрнекті ұлтшылдар » (ҚР ҰҚК АА, 305: 28).

«ІУ. Повстанческое движение в период конфискации Баев полуфеодалов и коллективизации», - деген тарау «ұлтшыл ұйымдардың байларды сақтау үшін партия шараларына қасы күрескендігімен» басталып, байларды сақтау үшін күресте шешуші рөл атқарғандар Нұрмақов, Есқараев, Аралбаев, Құлымбетов және өзге де көрнекі тұлғалар екендігі жазылып, тіпті ұйым жетекшілерінің «байларды сақтау» әрекеттерінен түк шықпағандықтан, қарулы көтерілістерді ұйымдастырғандары да «дәйектелген». Байлардың шаруашылығын тәркілеуден сақтанып, Қызыл – Құм, Қара – Құм далаларына кетуге «үгіттеген». Байлар жанындағы адамдарымен бірге шөл далаға қашқан: «Қарулы көтерілісті Есқараев, Жүргенов, Құлымбетов және Қожанов басқарған. Жергілікті жерлердегі Аралбаев, Әлібаев, Қаратілеуов және т.б. ұйым қатысушылары арқылы халықты көтерген. Созак, Қарақұм және Қызылқұм деп аталатын бұл көтерілістер жойылды.

Байлар мен жартылай феодалдарды тәркілегеннен кейін ұжымдастыру кезеңі орнады. Ұлтшыл ұйым кеңестердің үгіт-насихатына қарсы тұру, арандатушылық қауесеттердің барлық түрлерін тарату және т.б. осындай жұмыстарды жасады.

Ұлтшылдар байлар пен молдалар арқылы малды сойып алу және халықтың Қазақстаннан жаппай көшіп кетуін және КСРО - дан, негізінен Батыс Қытайға көшуін ұйымдастырады» (ҚР ҰҚК АА, 305: 34), - делінген хабарламада, Қазақстанда ұлтшыл ұйымдардың нұсқауы бойынша қарулы көтерілістер қайтадан орын алғаны туралы. НКВД, партиялық-кеңестік органдар, мәтінде «банда, бүлікшілер» деген атаулар жиі жазылады.

Батбаққара ауданындағы көтерілісті бастаған Сұлтанбеков, Ырғыздағы көтерілісті бастаған Жаманмұрынов, Бетпақдала мен Шет ауданындағы көтерілісті бастаған Масонов және ұлтшыл ұйымның өзге де мүшелерінің Шыңғыстау, Қазалы, Қарқаралы және т.б. көтерілістерді бастағандары «сарапталған»: «Осы кезеңдегі көтерілістерді дайындау мен ұйымдастыруда негізгі басшылық рөлді Құлымбетов, Асфендияров және Жандосов атқарды, олардың нұсқауы бойынша әрекет еткен барлық басқа көтеріліс ұйымдастырушылары олармен байланыста болды. Байлардың көтерілістерін ұжымдастыру саясатына қарсы халықтың стихиялық наразылығының көрінісі ретінде бейнелеуге тырысты. Қазақстандағы ұжымдастыру саясатын болдыртпауға ұмтылды. Сол кезеңде Кеңес өкіметін құлатудың тікелей міндетін қоймай, ұйым басшылары-Рысқұлов, Қожанов, Нұрмақов және басқалары көтеріліске бара жатып, Украинада және Кавказдың, Қырымның және Орта Азияның басқа республикаларынан қолдау алған жағдайда көтерілістің жеңуіне сенді».

Көтерілістерге байлар мен бандиттер, жартылай феодалдар, ат ұрлаушылар және өзге де қылмыстық элементтер «қатысқандығы» баса айтылған. «Интервенттердің көмегіне қайта назар аудара отырып, ұлтшылдар Кеңес Одағына әскери шабуыл жасалған кезде орайластырылған кең көтерілісті дайындауға бәс тігуде, осыған байланысты әскери

интервенция сәтіне дейін резервтелген заңдастырылған бүлікші кадрларды құру жолына түседі» (ҚР ҰҚК АА, 305: 34-44).

1941 жылы «сараптама» ретінде ІХХ тарапынан жазылған «Восточному отделу ОГПУ. Докладная записка», - деген құжатта Қазақстандағы «буржуазиялық-ұлтшыл партияның қалыптасу мәселелері» талданған. Аталған құжат келесідей тарауларға бөлінген: «Предреволюционный период и казинтеллигенция»; Февральская и октябрьская революция и Партия алаш в Казакстане»; «Национальное оформление Казакстана и деятельность националистического элемента»; «Деятельность националистической интеллигенции по земельному вопросу»; «Деятельность националистической интеллигенции на идеологическом фронте. Вузы и средние учебные заведения»; «Литература и печать»; «Эмиграция». Енді осы тарауларға қысқаша тоқталып өтсек.

«Предреволюционный период и казинтеллигенция», - деген тарауда қазақ даласын «феодалдық сауда капиталының өсуі мен қазақ буржуазиясының өмірге келуі» күйінде сипаттап, Қазақ буржуазиясы емін-еркін дамуы үшін Қазақстанның ұлттық тәуелсіздігі үшін күресте көзге түсе бастады, орыс саяси партиялары өкілдерімен байланыста болды деп сипаттайды. «Орыс саяси партияларының өкілдерімен байланыстар мен ынтымақтастық туындайды: мысалы, Бөкейханов 1903 жылы Омбы «Степной край» газетінің кезекші редакторы болды, оны орыс әкімшілік жер аударылғандар тобы шығарды, олардың арасында: ШВЕЦОВ С. П., ГОТЦ М.Р., (екеуі де белгілі эс-Эр), КОРНИЛОВ а. а. (ка-дэ) және т. б.

Сол кезеңдегі қазақ жұртшылығының көрнекті өкілдері-Бөкейханов, Байтұрсынов халыққа өз қажеттіліктері туралы жазу құқығын беретін Жарлықтың жариялануына байланысты патша үкіметіне жолданған петициялар беруді ұйымдастырады. Осындай петициялардың бірі 12-ф салмақта болды және 14.500 қол қойылды.

Мемлекеттік Думаны шақыру жөніндегі Булыгин комиссиясының жобасына байланысты, оған сәйкес Қырғыз халқы (қазақ халқын айтып отыр-авторлар) сайланбалы өкілдігінен айырылды, Бөкейханов-Байтұрсынов халықты наразылық білдіруге итермелейді және патшаға Ресейдің заң шығару мекемелерінде қазақ халқы үшін тең құқықты өкілдікті талап ететін телеграфтық үндеу ұйымдастырады

1905 жылдан кейін самодержавиялық Ресейдің отарлау саясатынан Қазақстанның ұлттық-мәдени тәуелсіздігін қорғау үшін күресті жүзеге асыратын және қазақ ұлтшылдығына деген ұмтылысын білдіретін ұлттық әдебиет пайда болады» (ҚР ҰҚК АА, 305: 36). Одан әрі Ә.Бөкейханов, А.Байтұрсынов пен М. Дулатов шартты түрді тірлік өмірі қамту, ал іс жүзіндегі Өлкеде ұлт-азаттық қозғалысты ұйымдастыру мақсатында 1913 жыл өлкелік орган "қазақтар" ұйымдасты деп жазылған. Яғни, ұлтын сүйгендердің мақсаты теріскей қарай түсіндіріліп, Алаштықтар «қарақан бастың қамын күйттеген» деген формуламен әнгіме басталады.

«Ақпан және қазан төңкерісі және Қазақстандағы Алаш партиясы», - деген бөлімде «Ақпан төңкерісі кезіндегі Қазақстандағы ұлттық қозғалыс процесі «ұлттық-мәдени автономия» платформасында өз күштерін ұйымдастыруға аймақтың буржуазиялық-ұлтшыл элементтерінің тез ұмтылысымен қатар жүрді», - дей келе, одан әрі облыстық съездердің ұйымдастырылғаны, - дей келе, одан әрі облыстық съездердің ұйымдастырылғаны, онда талданған барлық мәселелер, Қазақстанның орталығы Орынборда болған Бірінші Қазақ съезі, қаралған мәселелер мұқият зерттеліп, жазылған. Міржақып Дулатовтың «Қазақ» газетінің 1917 жылғы 244 номерінде жарияланған «Алаш партиясы» мақаласын, сол жылдың 245 жылғы номерінде жарияланған Алаш партиясы делегаттарының тізімін, оларға жеке-жеке берілген мінездеме тиянақты аударылып қана қоймай өздеріне тиімді бағытқа сай аударылған. Ал, Алаш партиясының бағдарламасы туралы: «Өзінің бағдарламалық міндеттерін тұжырымдаудың шұғыл қажеттілігін ескере отырып, басшы топ бағдарламаны жасау жасап, құрылтайшылар А. Бөкейханов, Дулатов, Байтұрсынов, Ғұмаров, Тұрмухаметов, Жаждибаев және Беремжанов қолдары қойылған «Алаш» партиясының бағдарламасы «Қазақ» газетінің 21 қарашадағы № 251 номерінде жарияланады, оның негізгі тармақтары осылай тұжырымдалған ...» (ҚР ҰҚК АА, 305: 38), - дей келе одан әрі Алаш партиясы бағдарламасын толық аударып келтіреді. «...«...Ақпан және Қазан революциялары кезеңіндегі нацинтеллигенция қозғалысы туралы жоғарыда келтірілген барлық мәліметтермен бірге келтірілген қаулы бізге жігерлі, нақты ұйымдастырылған қарсылықта өзінің жарқын көрінісін алған осы қозғалыстың реакциялық сипаты туралы толық түсінік береді.

...Қазан революциясының сәтті аяқталуы қана қазақ ұлтшылдығының идеологтарын біздің алдымызға капитуляциялауға мәжбүр етті және оның активін ыдырауға әкелді.

...Кеңес жұртшылығының аренасына шыққанда қазақ ұлтшылдары саяси күресте үлкен шыңдалумен, жоғары ұйымдастырушылық дағдылармен, үлкен беделмен және ауылдың биліктегі элементтерімен (байшылдық) тығыз байланыста әрі олардың алдында беделді болды», - ҚР ҰҚК АА, 305: 34-44), - деген сараптама да жасалынады.

«Қазақстанның ұлттық рәсімделуі және ұлтшыл элементтің қызметі», - деген бөлімде қызылдар билігінің қазақ ауылына қатысты көзқарасы айқын берілген. Деректерді қаз алпында берсек: «Кеңес билігі тұсында Қазақстанның ұйымдастырушылық рәсімделу үдерісі өлкенің өте күрделі және ерекше жағдайына сай жүрді.

Мұнда қазірде пролетариат жоқ: кедейлер мен орташалар саяси тұрғыдан қалыптаспаған және ауылдың биліктегі элементтеріне экономикалық тәуелді; қазақ коммунист кадрлары аз және ұйымның партактивінде «уклоншылдар» бар - олар бізге әлеуметтік жағынан жат ортадан шыққан (Ходжанов, Сәдуақасов және т.б.).

Рулық жүйенің қалдықтары мен халықтың надандығымен қатар артта қалған экономикалық формалар мен әлеуметтік қатынастар жағдайында, сауда буржуазиясының, байк-манап феодалдық аксүйектерінің және ұлтшыл зиялылардың элементтері саяси тұрғыдан басым.

Осындай объективті-қолайсыз жағдайда айтарлықтай мәдени күштерді тартуды талап еткен Қазақстанның ұйымдастырушылық құрылысы Қазақ буржуазиялық-ұлтшыл зиялыларын пайдалану қажеттілігіне алып келді. Қазақстанның ұлттық рәсімдеу саласындағы Үкіметінің ұлттық саясатын іске асыру, белгілі дәрежеде буржуазиялық ұлтшылдықтың талаптарын қанағаттандыра отырып, артта қалған қоғамдық нысандардың қалдықтарына белгілі жеңілдіктер туғызған ЖЭС өткізу бұрынғы Алашорда қайраткерлерінің қоғамға белсенді қатысуларына ықпал етті.

Мәселен, 1) 1920 жылы съезд кезінде заңсыз қатысқан Бөкейханов Семей қаласында өткен БК(б) П-на кіруге үгіт-насихат жүргізді, 2) партияға өту үшін Семей қаласында өткен Алаш-Орда қайраткерлерінің заңсыз мәжілісінде партияға өтетін кандидатуралар белгіленді.

Нәтижесінде Соваппараттарға, тіпті бұрынғы алаштықтардың партиялық ұйымына, атап айтқанда, Байтұрсынов, Аймауытов, Әуезов және т. б. ұлтшылдық идеологтарының (айтпақшы, Коминтерннің 11 – конгресіне делегаттыққа кіре алды) ағыны байқалды, кейіннен партиядан шығарылғандардың қазкоммунистермен байланысы байқалды, бұған қолданыстағы тұрмыстық ерекшеліктер жағдай жасады.

Кейіннен саяси өмірдің жекелеген сәттерінен туындаған ішкі партиялық күрделі жағдай ұлтшылдардың қазақ коммунистерінің тұрақсыз бөлігіне сөзсіз әсер етті. Осылайша, партия ішілік – оппозицияны заңмен, буржуазиялық – ұлтшылдық бейімділікпен рәсімдеуге алғышарттар жасалды.

Кеңестік құрылыс саласында ұлтшылдар өз қызметін біздің әкімшілік, сот, кооператив, ағартушылық, ғылыми органдар мен баспасөз желісінде шоғырландырды» (ҚР ҰҚК АА, 305: 34-44),- дей келе ұлтшылдардың билік аппараттарында отырғандығы, қазақ жастары тартылған одақ, қоғамдастық, үйірмелер, мерзімді басылымдар құру үшін қазақ қоғамдық ойыноятуда екендігі; кеңестік күштердің жетіспегендігінен ұлтшылдар мен байлар партия-кеңестік ұйымдарға барлық жерде күшті «ықпал» етіп отырғандығы айтылады. Осы тұста айта кету керек, ұлтшыл түсінігін кеңестік билік теріс қарай түсіндіріп, ұлтшылдарды жойып, нәтижесінде ұлтын сүю қалпын көрсететін ұлтшыл деген түсінікті қоғамнан ығыстырды. Соның салдарынан әлі күнге дейін арамызда ұлтшыл түсінігін шовинизммен қатар қойып түсінетіндер кездеседі. Шынын айтқанда XX ғасырдың басында ұлтшыл болу арман болған еді.

Одан әрі ПХК сараптамасында мынадай «мәселелер зерделенеді»: ауылда әкімшілік орындарды тура басып алу (прямой захват) байқалады, осы мақсатта бай-манаптар «рулық қалдықтар» мен халықтың «надандығын» пайдалана отырып, рулық билік үшін күрес ұранымен өз мақсаттарына «жете бастаған»; жергілікті кеңестер мен «Қосшы» ұйымдарына және т.б. ене отырып «ұлтшыл-буржуазияшыл элемент, ұйымдар» аталған ұйымдардың қызметіне кедергі келтірген; яғни оларды таптық мазмұнынан ажыратып, осылайша ауылды кеңестендіруге кедергі жасаған; сайлау кампаниялары кезінде «қарқынды жұмыс жасаған» (қандай «мақсатта» екені оқырманға түсінікті болар); яғни кедейлерді, билік өкілдерін сатып

алған, жалған айтып, сөз тасыған, сайлауды негізсіз айыптаған және т.б.; жергілікті халық пен мемлекет есебінен байып, қызметтік қылмыстар жасаған; сот-тергеу орындарына кіріп алып құқық бұзған; кооператив құрылысында да нацэлементтер күшейіп, қиындықтар туындатқан; далалық ұлтшыл топтардың губерниялық және өлкелік орталықтарда өздерінің өкілдері болған; орталықты Қызылордаға көшіруде, Қазақстанға екі Түркістан облысының қосылуы, ұлтшыл элементтің саяси белсенділігінің өсуіне, далаға ие болу және ықпал етуге деген ұмтылысына әкелді; Қызыл – Орда орталық болғаннан кейін бізбен (кеңестік билік) саяси күрес аренасына айналды; ауылдағы таптық күресті шынайы жүргізуде (жер құрылысы, Қосшы одағы т.б.) шұғыл әрі ашық түрде Компартия мен нацэлемент арасында өткір қайшылықтар орнады, осыған байланысты партұйымдарында «оңшыл» қазақ оппозициясы рәсімделді; осылайша ұлтшылдар мен партиялық топ «оңшыл» уклонистер өзара тығыз блогы орнады (ауылдағы таптық міндеттерді революциялық шешуге қарсы шыққан); Қазақстандағы таптық қарама – қайшылықтың жоқтығы туралы «теория», ауылдағы әлеуметтік-экономикалық қатынастарға революциялық ықпал ету саясатының жарамсыздығы туралы, жетекші партия органдарын қазақтандыруды жоғарыдан төменге қарай жүргізу туралы насихат күшейді; «ауылға бет бұру» ұраны ұлтшылдық тұрғыдан түсіндірілді, яғни атақты қазақ коммунисті Жандосовтың қазақ халқын әкімшілік-шаруашылық аудандастыру принципі бойынша құрылыс туралы танымал «теориясында» анық көрінді; Жандосов БК(б)П Өлкелік комитетінің рұқсатынсыз өзінің «теориясын» талқыға түсіріп, оның дұрыстығын мойындаған қаулы шығаруға қол жеткізген (аталған жиналысқа Қызылордадағы барлық алашшылдар қатысқан, әсіресе Жандосовтың жобасын белсене қолдағандар: ұлтшылдық идеологтары Байтұрсынов, Дулатов, Ермаков); бұл қаулыны БК(б)П өлкелік комитеті қабылдамады, мұқият талқылауға жіберді (ҚР ҰҚК АА, 305: 88-109).

«Ұлтшыл зиялы қауымның жер мәселесі бойынша қызметі» деген тарауда «...Қатыгез орыстандыру қағидатына негізделген патша үкіметінің отарлау саясаты қарсы тұру мақсатында интеллигенцияның прогрессивті элементтерінің ұйымдық бірігуіне ықпал етті», - дей келе «Қазақ» газеті, оны ұйымдастырушылар, олардың кейін алаш партиясын негізін салғандар екендігі айтылып, «Қазақ» газетінің жер мәселесіне көп көңіл аударғандығы баса айтылған. Қазақ зиялыларының жер мәселесіне қатысты қазақ халқына тиімді мәселелерді айтқан идеялары бір жақты бұрмаланып, түсіндірілген. Қазақ эмиграциясының М.Шоқай бастаған көрнекті өкілдері Кеңес үкіметінің жер саясатын патшалық Россия уақытындағы жер саясатымен сәйкестендіретіндігі айтылып, күрестің екі бағытта (біріншіден, жоспарлаушы, ғылыми – ізденіше және жер органдары басшылығын тікелей бсып алу; екіншіден – коммунист опержұмыскерлердің ұлтшылдық ықпалына түсуі) жүретіндігі айтылды.

Жер ісі қазақ халқының ең жанды жері. Жер тарылған соң халықтың қыспаққа түскендігін, шаруашылықтың күйзелгендігін, нәтижесінде дәстүрлі шаруашылық күйреп, дәстүрлі мәдениеттің ірге тасы шайқала бастағандығын бала кезінен көзімен көріп өскен Алаш зиялылары қорлық пен азапты көрген халқын жарыққа жетектеу үшін экономист пен заңгер мамандықтарын жаппай меңгерген еді. Терең білімді әрі халқының керегін білетін алаш зиялылары қызылдар қаһары төніп тұрған уақытта да тайсалмай өздерінің дұрыс пікірлерінен таймады. «Сонымен, 1925 жылы жазда Бөкейханов ЖХК-мен алдағы онжылдыққа арналған перспективалық жер жоспарын құру туралы келісім жасасты және кейбір губерниялардың көрнекті ұлтшылдарына хат жіберіп, «жоспар құру кезінде ескерілетін» хабарламаларын жіберуді ұсынды. 1925 жылы мұғалім НКЗ алдында Қазақстанның жерге орналастыру аумағына ғылыми зерттеу жүргізу туралы мәселе туындағанын айтып, Бөкейханов өз билігін қамтамасыз етуге өз бетінше қамқорлық жасап, осы мақсатта қажетті шаралар қабылдады. 22 / XII-25 ж. Мәскеуден Дулатовтың атына жазылған хатта ол былай деп жазды: «Егер біздің қазақ Үкіметі үнемі қазақ жері мен қазақ халқын зерттегісі келсе, онда Ғылым Академиясымен байланысуы керек. Бұл туралы мен Олденбургпен келіссөздер жүргізіп жатырмын. Егер маған өтінішхат туралы Халық Комиссарлары Кеңесінің Қаулысы жіберілсе, онда мен 26 / XII-Ленинградқа барамын» (ҚР ҰҚК АА, 305: 90),-деген жолдар сөзімізге бір дәлел.

Жер тіршілік негізі болғандықтан, зиялылар бұл мәселеге халықтың, болашақ ұрпақтың тағдырымен байланыстырып тереңнен қараған еді. Бұл мәселе теріс қарай түсіндірілді. Жалпы қызылдар билігі ұлттық мәселенің барлығын теріс қарай ұғындырды. Мәселен, дініне берік

тұлғаларды «панисламист», түркі халқының бірлігі туралы айтқандарды «пантюркист», халықтың малын тартып алып, аштан қалдырған өкіметке ашынып қарсы шыққандар «банда, шайка, қарақшы», кеңес өкіметін теріс саясатын айтқандарды «антисоветтік», отбасын қорғауға ұмтылғанды «Отанын сатқанның отбасы мүшесі (ЧСИР)», жағдайы бар адамды «социально опасный элемент» және т.б. Осы ұғымдардан арылу керек.

Деректерді қаз-қалпында келтірсек: «Біраз уақыттан кейін Бөкейханов тағы бір көрнекті ұлтшыл қазір Казтик мүшесі Ермековқа хат жазды: «Сіз айтқан сөздің хаттары мен көшірмесін (сөйлеген сөзі болу керек) алдым. Мен Олденбургпен сөйлестім. Академия қанағаттанарлық деп тапты, мені қазақ өкілі ретінде шақырады. Сіз Мен және Кучурбай берген жеделхатты орындайсыз..... Сіз мандат жібергеніңізді хабарлайсыз.. Мен мемлекеттік жоспар кеңесіне қатысу үшін мұндай мандат алған жоқпын.... Егер Сіз маған рұқсат берсеңіз, бұл сізге пайдалы...».

Осындай бастаманың нәтижесінде Бөкейханов, ЖХК Жерге орналастыру Орталығы Ғылым академиясымен байланысып, ерекше келісім бойынша оған Қазақстан бойынша зерттеу жұмыстарын тапсырды.

Осы жұмыстарды іс жүзінде орындау және жер нормаларының жобасын әзірлеу үшін Бөкейханов өзіне революцияға дейін де бірлескен қызметі мен баспасөздегі ынтымақтастығы арқылы жақсы таныс бұрынғы оңшыл эсэр Ғылым Академиясының профессоры Швецовты тартты. Бұл туралы біз шолудың басында атап өттік.

Бөкейханов өзінің іс – әрекетін өрістете отырып, бірқатар жауапты қызметкерлерге – бұрынғы коммунистерге, олардың ішінде Наркомзем Алибековке, ЦУЗ меңгерушісі Қаратілеуовке (бұрынғы алашинец), Коллегия мүшесі Мурзинге (оның құжаттары жоғарыда келтірілді) және басқаларға арқа сүйеді.

Қаратілеуов ЖХК атынан Ғылым академиясымен шарт жасасады. Осы Келісімге сәйкес экспедициялар өз жұмыстарын бес жыл ішінде аяқтауы керек болды әрі ол үшін бір миллион алды. 1925 жылы 250 мың сом алды.

Бұл шарт дұрыс талданбай және Қазақстанның БКП Өлкелік комитеті мен ЦСУ рұқсатынсыз жасалды. Экспедиция жұмысы Бөкейхановтың толық ықпалында болды. ЖОО оқитын студент қазақтардан, жер аударылғандардан тұратын Ол 29 адам жинайды. Үлкен шығындарға жол береді. Экспедиция жұмыс орнында (Акт. губ) бұрынғы көрнекті алашшылдарды топтастырады. Қасақана үгіт-насихат жүргізеді, Қазақстандағы орыстарды шығарып жіберуге халықты үгіттейді. Кеңес үкіметінің Жер саясатының дұрыс еместігін дәлелдейді. Кооперация арқылы социализмнің сәтсіз құрылымы идеясын насихаттайды, дамудың капиталистік кезеңінің сөзсіз болатындығы туралы идеяны таратады, оппозиция көзқарастарының дұрыстығын және т.б. дәлелдейді (Елдердің капитализм арқылы дамуы, Кеңес Одағының ыдырауы Алашорда ғалымдарының дұрыс көзқараста болғандығын дәлелдейді-авторлар).

Нәтижесінде Бөкейханов-Швецов экспедициясының 1926 жылғы қызметі нәтижесінде 1927 жылғы маусымда Қазнаркомзем мен Совнарком БК(б)П Өлкелік комитетінің рұқсатынсыз қазақ халқы үшін Бөкейханов пен Швецов ұсынған жер нормалары бекітіледі. Бұрын бұл нормалар коммунистер мен Казнаркомземнің жауапты қызметкерлерінің, соның ішінде Мурзиннің қатысуымен өткен ұлтшылдардың заңсыз жиналыстарында бірнеше рет пысықталған. Бөкейхановтың өзі бұл жолы Қызылорда қаласына келмеген, оның орнына Швецов болған. Жер нормалары өте асыра сілтелген түрде (бір қазақ шаруашылығына орта есеппен 150 т-г) жасалды, бұл байырғы тұрғындар арасында Жерге орналастыру жұмыстары аяқталғаннан кейін отарлау мақсатында артық жерлерді алып қою мәселесі туындамайтындай есепте әзірленді.

Әзірленген нормаларды жүзеге асыру арқылы орыс қоныс аударушыларын дереу көшіріп жіберу көзделді. Осылайша, 1921-22 жылдардағы жер реформасының Қазақстанның оңтүстік бөлігіндегі жер шаралары тиімсіз шараларды қабылдап, нәтижесінде орыс қоныстанушыларын жаппай көшіруге, олардың жаппай кедейленуіне әкеп соқтырған, ұлтаралық қатынастардың күрт шиеленісуімен қатар жүрген қайғылы тәжірибені қайталай отырып, жер майданындағы ұлтшылдықтың толық жеңісін орнықтыруды ойластырды. Бөкейханов ұлтшыл жоспарларын жүзеге асырғанда мұндай перспективалар сөзсіз болар еді.

...Соңғы уақыт кезеңінде ұлтшылдардың қызметін тереңдетудің, тікелей ауылға енгізудің және сонымен бірге осы уақытқа дейін байқалмаған мүлдем жаңа формадағы белгілері байқалады...» (ҚР ҰҚК АА, 305: 109-133).

Осылайша, жерді халықтың игілігіне орай қолдану ісін басты орынға қойған алаш зиялыларының қызметі теріс түсіндіріліп, ең соңында қоныстанушыларды «қыспаққа» алды деген анықтама да беріледі.

Кеңестік билік қоғам өмірінің барлық саласын толық бақылап, «андып» отырды. Мәселен, жоғарыда аталған құжаттың «Деятельность националистической интеллигенции на идеологическом фронте. Вузы и средние учебные заведения», - деген тарауында жастарды идеологиялық өңдеу асқынған ұлтшылдық рухында жүргізілуде екендігі «дәлелденеді». Мысал ретінде, 1922 жылы «Ақ-Жол» газетінде жарияланған М. Дулатовтың өлеңі келтірілген: «...обращенное вообще к молодежи, как страстный клич к объединению под знаменем «Алаш» «против советского насилия» во имя борьбы за независимость.

...В духе этих стихов строится и деятельность националистов на фронте просвещения». Сонымен қатар, кеңестік-партия мектептеріне арналған бағдарламаларды алашордашылардың жиі сынайтындығы; алашорда идеологтарының партиялық тәрбиелеу сипатындағы мәселелерді жалпы білім беретін пәндермен ауыстыру керектігін талап еткендігі; Қызылордада КИНО да оқу жылы бойы әдебиет, мәдениет және т.б. дәрістерді Байтұрсыновтың баспадан әлі жарық көрмеген әрі ұлттық рухтағы кітаптары негізінде оқытылғандығы; бұрынғы наркомпрос Сәдуақасовтың лектор Джарменовке (БК(б)П мүшесі) оқып жатқан коммунистерді жинап, Алаш-Орда ұлтшылдары тарапынан ешқандай ықпалдың жоқтығы туралы шешім шығаруды тапсырғандығы жазылған. Дәлел келтірсек: «Жоғары оқу орындары мен орта оқу орындарының идеологиялық тұлғалары ұлтшылдарға тұнып тұр, оны келесі деректерден көруге болады.

Ташкент Қазпедвуз оқытушылары: Досмұхамедов Халил, Қашқымбаев Иса (барлығы Алаш Орданың Батыс Үкіметінің көшбасшылары), Ермеков, Алаш-Орданың шығыс Үкіметінің мүшесі, Қостанайдағы Алаш комитетінің бұрынғы төрағасы Омаров және басқалары. Қызылорда қаласындағы Қазақ халықтық білім беру институтында: Байтұрсынов, Дулатов, Қадырбаев – Алаш Орданың идеологтары, Қаржаубаев - Алаш-Орданың Батыс Үкіметі жанындағы жазалау экспедициясының бастығы және т.б. Барлық губерниялық орта оқу орындары мен Кеңестік партия орта мектептерінде оқытушылар тек Алаш-Ординалықтардан тұрады.

Атап айтқанда, ұлтшылдардың оқушы жастарды тікелей идеологиялық өңдеу мағынасындағы қызметі ежелгі дәуірді идеализациялауда, «Қазақстанда таптық қайшылықтардың болмауы, жалпы халыққа қызмет ету қажеттілігі, зиялы қауымның қазақ халқының тарихындағы айрықша рөлі, басқа да қоғамдық күштер, яғни пролетариат Қазақстанды жоқ» және т. б. көрінуде.

Сонымен, бірінде КИНО – дағы бір дәрісте Байтұрсынов: «коммунизмді жүзеге асыру идеясы абсурд. Мемлекеттік құрылымның нысандары әрқашан сақталады» деп айтқан (ҚР ҰҚК АА, 305: 109-133).

Одан әрі Семейде Казпедтехникумның оқушылары жиналысында педтехникум меңгерушісінің шақыруымен «Қазақ халқының тарихы» деген тақырыпта дәріс оқыған, өлкетану қоғамының мүшесі Ақпаевтың(екеуі де көрнекті алашшылдар деп көрсетілген – автор) «Қазақ халқының тарихындағы шешуші рөл хандарға тиесілі. Олар орыс отаршылдығына қарсы ұлттық азаттығы жолындағы күресте ерлік көрсетті» деп айтқандығын, одан әрі Ақпаевтың өзінің дербестігінді қорғауға даяр болу керектігіне, Қызыл Армия қатарында қызмет етіп шығуға үндегендігі, «Қазақ халқының тәуелсіздік жолындағы күресінің қозғаушы күші интеллигенция болуы керек» деп айтқандығы жазылған. «Жоғарыда аталған үгіт-насихаттар сабақтарда, дәрістерде жүргізіледі және танымал ұлтшыл жазушылардың материалдарында қолданылады. Сабақтар ұлтшылдық мазмұнына сәйкес түсіндіріледі.

Оқу орындарына байдың балалары тартылады. Бұл әлеуметтік-жат элемент оқу орындарына еніп, ұлтшыл мұғалімдердің жанында топтасады және бізге әлеуметтік жағынан жақын және жанашыр оқушыларға қарсы тұрады.

Нәтижесінде жалпы және ұлттық ұғымдар бойынша антагонизмге алып келетін оқу өмірін бұзатын топтар пайда болады, бұл ретте топтық күреске қарсы ВЛКСМ тартылады.

"Сараптама" Семей және Қостанай Қазпедтехникумдарында және мұғалімді даярлау бойынша Шымкент курстарында өткізіледі" (ҚР ҰҚК АА, 305: 138-141), - деген «сараптама» жасалынады.

«Әдебиет және баспасөз», - деген бөлімде жоғарыда айтылған «әуенмен» алаш зиялылары «талданып», Міржақып Дулатовтың «Оян қазағы», оған Байтұрсыновтың берген бағасы, 1922 жылы наркомпресс Сәдуақасовтың бастамасымен (жақшаның ішіне танымал уклонист деп жазылған-автор) Орынбор қаласында болған әдебиетшілер көп қатысқан, ғылыми қызметкерлер съезінде «ұлтшылдардың» басым болуы; 1920 жылы Алаш-Орда жетекшілерінің «Ақжол» газетінің маңына топтасуы; Сәуле, Сана, Тана, Қызыл-Қазақстан, Шолпан және т.б. журналдарға әдбиетші алашшылдардың белсенді қатысуы (күресу үшін); 1925 жылы Ақжол газетінің бетінде Ж.Аймауытовтың қазақ әдебиеті үшін толық бостандықты талап еткені және әдебиетшілерді бірігуге ашық шақырғандығы туралы мақаласы; антикеңестік бағыттағы кітаптар ретінде Жемчужниковтың жер мәселесі кітабы, М.Әуезовтың және т.б. хрестомиясы аталып, латынға көшу туралы талқылаулар да жазылған: «Олардың бірінде «қалам еңбеккерлеріне» үндеу бар. Байтұрсынов революцияның ықпалындағы әдеби қызметтің құлдырауы мен тоқырауын, мүлдем ашық, ешқандай бетпердесіз айтып, "қаламның еңбеккерлері" ұлттық идеалдар үшін күресте белсенді күш болып табылатындығын анық көрсетеді, оларды Кеңеске қарсы идеялық бірігу мен саяси ынтымақтастыққа шақырады, қазіргі заманғы қазақ әдебиеті мен баспасөздің міндеттеріне назар аударады; өйткені «революция принципі – тіршілік үшін күрес», онда орыстардың қазақ халқын жою қаупі тұспалданып тұр. Неғұрлым мәдениетті халық әрқашан «жеңеді»; автор патша үкіметін кеңестік Үкіметпен ашық түрде сәйкестендіре отырып, соңғысымен аяусыз күресу қажеттілігі туралы ойды айтады.

Байтұрсыновтың бұл үндеуі кеңестік жүйе жағдайындағы ұлттық элементтің әдеби міндеттерінің тұтас бағдарламасын көрсетеді. Сондықтан ерекше назар аударуға лайық...

...Жалпы, қырғыздың (қазақ халқы-авторлар) өте талантты ұлтшыл жазушыларының бүкіл тобының шығармашылығы бір мақсатқа, бізбен идеологиялық күреске бағытталған. Бір қарағанда жазықсыз өлеңдер, әңгімелер, әңгімелер, мақалалар, брошюралар, орыс классикалық әдебиетінің аудармалары түріндегі қоғамдық сана бізге жат идеалистік дүниетанымға тұнып тұр. Революция мен біздің құрылысымыздың реакциялық түсіндіреді.

Революция «құдайдың қаһары», коммунистер, «шошқалар», Кеңес өкіметі, «өлім періштесі» және т. б. бейнеленеді» (ҚР ҰҚК АА, 305: 142-154).

«Эмиграция» деген соңғы тарауында қазақ эмигранттары көп емес екендігі, Мұстафа Шоқай мен Райымжан Мәрсековтің эмиграцияның көрнекті өкілдері екендігі, Мұстафа Шоқай Қоқанүкіметі төрағасының бұрынғы орынбасары, ал Р. Мәрсеков Алаш-Орда үкіметінің қарулы күштерін ұйымдастырып әрі оның қолбасшысыболғандығы айтылған. Мұстафа Шоқай мен Райымжан Мәрсековтің қазақ ұлтшылдарының жетекші топтарымен бұрын тығыз байланыста болғандығы, олармен бірге Кеңестер билігіне қарсы қозғалыс ұйымдастыруға қатысқандығы, башқұрт ұлтшыл эмигранты З. Валидимен тығыз байланыста екендігі; эмиграция мен Қазақстандағы «ұлтшылдардың» тығыз байланысы; қазақ эмиграциясының ақгвардиялық баспада және «Йени Түркістанда» жарияланымдары (Мұстафа Шоқайдың кейбір мақалаларын аударып қойған – автор); 1926 жылы 15 маусымда Еңбекші қазақ газетінде жарияланған Жандосовтың 1926 жылы Өлкелік партия комитетінде партия міндеттері туралы мәселе бойынша сөйлеген сөзі «Эни Түркістанда» қайта жарияланғандығы жазылған. О. Жандосовтың сөйлеген сөзі аударылып келтірілген. Деректерге кезек берсек: «Казак-киргизская интеллигенция и партия «Алаш-Орда».

Хочу сказать несколько слов о партии «Алаш-Орда» и казакских интеллигентах. Каждый среди нас знает кое что об этом. Но этого слишком мало. Так, например про партии Алаш-Орда у нас имеются только те сведения, которые дают нам конгрессы коммунистической партии. 1-й конгресс заявляет, что Алаш-Орда является партией богатых. Кроме этого об этой партии мы ничего не знаем. Существует только один человек, который обстоятельно изучил историю и регламент этой партии. Этот человек т. БОЧАГОВ. Никто из нас не занимался серьезным образом изучением истории этой партии. Мы коснулись Алаш-Орды только в наших спорах, а что касается расследования БОЧАГОВА, они являются слишком противоречивыми. Тезисы БОЧАГОВА противоречат один другому. Вообще труд БОЧАГОВА написаны по

сплетням, а между тем этот вопрос роб Алаш-Орде является вопросом научным и очень серьезным. Кроме того никто из нас не дал себе труда изучить народное восстание против русской власти, случившееся 1916 г. Оба эти вопроса должны быть изучены во всех их подробностях.

Некоторые из нас говорят, что мы должны предоставить большую свободу научным и идейным прениям, но имеется ли у нас люди, которые могли бы проявить себя в серьезных идейных и научных спорах. Подготовлены ли мы к этому. Мы должны раньше соорганизоваться, а то иначе не имеется никакого смысла пускаться в бесполезную работу.

Секретари нашей партии в настоящее время не находят удобным обращаться к Алаш-орде, но мы должны знать, что Алаш-Орда пошла очень далеко вперед в идейном отношении. Они проявляют большую литературную деятельность. Они уже не удовлетворяются баснями и сказками и средневековыми историями, а пишут новое. Алаш – Орда позаботилась уже давно об удовлетворении о новых нужд народа в литературной области. Они уже печатают очень хорошие вещи. Польза от этой нововыпущенной литературы уже видна. Но остается еще много вещей, которые не идет так, как мы об этого желали».

Одан ары М.Шоқайдың ташкенттік студенттер Б.Дабловпен байланысы (который является информационным источником для ЧОКАЕВА), М.Шоқайдың халық әншісі Ә. Қашаубаев арқылы ұлтшылдармен байланысуы мүмкін деген болжамы; «Йени Түркістан» журналын алашорда басқарушы орталығының органы екендігі жазылып, «...Бірқатар басқа эмигранттар да біздің ұлтшылдарымызбен байланыста, мысалы: 1) Чугучакта орналасқан Марсеков (Батыс Қытай) контрабандистер арқылы Семей губерниясымен байланыста, 2) Сасыкпаев, 3) Терговзизов, 4) Жайнақов және т.б. Жетісу губерниясынан келіп Құлжада болған». Жоғарыда талданған осы құжатқа Каширин (КСРО бойынша ПП ОГПУ), Алшанский (СОУПРА бастығы), Журавлев (Шығыс бөлімінің бастығы), Сергеев (ВО уәкілетті өкілі) қол қойған (ҚР ҰҚК АА, 305: 142-154).

Қорытынды. Сонымен, ұлтына адал сан-салалы қызмет еткен Алаш зиялыларын қоғамнан аластату қызылдар билігі орнаған күннен ақ белгілі болды. Оларды ұстау үшін сылтау керек болды. Д.Әділев ісі арқылы Алаш зиялыларын тұтқындау жоспарланған. «Әділев және т.б. ісі бойынша тергеудің негізгі бағыты осы кезеңде «Алашшылдардың» кеңестік және партиялық аппаратқа /5-ші партия конференциясында жер мәселесі қарары/ ұйымдасып енуін анықтау үшін № 71212/с желісі бойынша жүруі тиіс» (ҚР ҰҚК АА, 307: 54), - деген деректер сөзімізге дәлел.

ҚР ҰҚК АА, 307: 54), - деген деректер сөзімізге дәлел.

Халыққа қарсы бағытталған кеңестік реформаларға қарсы шығып, халқын қызылдар тарапынан төнген қасіреттен қорғау үшін жанталасқан Алаш зиялыларына неше түрлі «айыптар» тағылды. Қызылдар билігі өздерінің қылмыстарын Алаш зиялыларының мойнына «артты». Ұрып-соғып, азаптаулардың нешеме түрін қолданып, алдын ала толтырылған тергеу хаттамаларына қол қойдыртып, кейінгі ұрпақтың «ата-бабаң бірін – бірі сатқан» деп адасулары үшін қағаз жүзінде бәрін хаттап кеткен. Қазіргі уақытта Мемлекеттік комиссияның Жобалық кеңсесі тарапынан сол кезеңдегі тергеуге қажетті дәлелдемелер және «қылмысын мойындайтын» көрсеткіштер алу үшін азаптау мен қорлау фактілерінің қолданылғандығын айғақтайтын факілер бар терминдердің жеке жинағы әзірленуде.

Мәселен, жауап алу санаттары айқындалды. Егерде тұтқындалған адам «алдын ала ойластырылған» айыптаулармен келіспеген жағдайда ПХК қызметкерлері қағазға ұрып-соғудың немесе физикалық күш қолданудың нешеме түрін қолдануды білдіретін «1 форма бойынша жауап алу» (допрос по 1 форме) қарарын жазды. Бұдан басқа да мойындау жауабын алғысы келген тұтқынды өзге тұтқындармен бірге қабір қазуға жіберетін «шұңқырдағы жауап алу» сынды жауыз психологиялық зорлық-зомбылықтар қолданылды. Содан кейін шұңқырдың шетіне қойып атқанда «мойындау айғақтарын» алғысы келген адамды қана тірі қалдырған. Осындай қысымды көп адам көтере алмай, жалған «айғақтар» берген. Содан кейін ПХК оларды берген «айғақтарын» өзгерте алмаулары үшін, салқын қандылықпен атып тастаған.

Осылайша, кеңестер билігі жасанды тарихты «жазып» шықты.

Алайда, ПХК үлкен қателігі «көрсетулер» (показания) мен тарихты Сталиннің талап-тілегінің шеңберіне сыйғызғандығында еді. Сталиннен қорыққандықтан барлық құжаттар мен іс-әрекеттер басшылыққа жағыну үшін қана жасалды.

Іс жүзінде сол кезеңде тиісті талдау, аналитика болмады. Сондықтан да, біздер қолда бар деректерді пайдалана отырып, оларға күмәнмен қараймыз әрі оқиғаның шындығын көруге ұмтыламыз.

ІХК ұстанымы бойынша Қазақстанда билік пен ықпал жүргізу үшін өзара аяусыз күрескен бірнеше топтар болса, біздің көзқарасымызша мұндай топтар шын мәнінде болған жоқ. Қазақ зиялылары бір идеология ұлттық идея жолында бірікті. Қазақ елінің азаттығы, ұлттық болмысты сақтау, ділін, тілін, дінін сақтау басты мақсат болды. Сондықтан да, әрбір зиялы өз саласы бойынша аянбай еңбектенді. Ұлттық идеяны жүзеге асыру үшін өз саласы бойынша аянбай қолынан келгенін жасады. Сондықтан да, сталин қазақтың ұлтын сүйген зиялыларын жойды. Тоталитарлық тәртіпке өзінің мазмұнына сәйкес келетін сауатсыз принципсіз басшылар қажет болды. Ұлтын сүйген зиялылар Сталинге және оның тәртібіне қарсы болды. Бұл біздің ойымыздың дұрыстығын тағы да бір рет дәлелдейді.

Алаш идеясы және қазақ интеллигенциясы сол кезеңде өмірдің мәні болды. Қазіргі күні де алаш идеясының мәні зор.

Біз кейде өткен тарихымызға қазіргі заман көзілдірігімен қарап Алаш зиялылары тарапына, сол уақытқа қатысты алуан түрлі жат немесе жаңсақ пікірлерді де айтып жатамыз. Түйіндеп айтқанда, егерде кеңестер биілігі орнамағанда Алаш автономиясы ғұмырлы болып, Алаш зиялылары елге адал қызмет етіп, елімізді көркейтіп, дамытып кетер еді.

Алғыс айту. Мақала OR11465470 «XX ғ. 20-50 жж. Қазақстандағы жаппай саяси қуғын-сүргін және ақтау процестері: бірыңғай деректер базасын құру» жобасын іске асыру шеңберінде Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігінің қаржылық қолдауымен дайындалған.

Әдебиеттер мен дереккөздер тізімі

Қазақстан Республикасы Ұлттық қауіпсіздік комитетінің арнайы архиві (ҚР ҰҚК АА). 9-қ. 1-т. 305-іс. 21-32-п.

ҚР ҰҚК АА. 9-қ. 1-т. 305-іс. 34-44-п.

ҚР ҰҚК АА. 9-қ. 1-т. 305-іс. 88-133-п.

ҚР ҰҚК АА. 9-қ. 1-т. 305-іс. 138-141-п.

ҚР ҰҚК АА. 9-қ. 1-т. 305-іс. 142-154-п.

ҚР ҰҚК АА. 9-қ. 1-т. 307-іс. 54-п.

Шоқай. М. Таңдамалы шығармалар: үш томдық. Т. 1. – Алматы, 2007. – 352 б.

References

Special archive of the National Security Committee of the Republic of Kazakhstan (SA NSC RK). F.9. In. 1. C. 305. 21-32-p.

SA NSC RK. F.9. In. 1. C. 305. 34-44-p.

SA NSC RK. F.9. In. 1. C. 305. 88-133-p.

SA NSC RK. F.9. In. 1. C. 305. 138-141-p.

SA NSC RK. F.9. In. 1. C. 305. 142-154-p.

SA NSC RK. F.9. In. 1. C. 307. 54 pp.

Shogai. M. Tandamaly shygarmalar: ysh tomdyq. T.1. Almaty, 2007. – 352 p.